

# Afganistan'dan Hindistan'a Göç Eden Gılaylar/Halaçlar (XIII-XVII. Yüzyıl)

Abdullah MOHAMMADI\*

## Giriş

Afganistan, kuzeyden Türkmenistan, güneyden Pakistan ve batıdan İran'la çevrilmiştir. Bölge Hindistan, Orta Asya, Çin ve İran'da kurulan imparatorlukların ve uygarlıkların karşılaşma noktası olmuştur. Afganistan, jeopolitik öneminden dolayı her zaman dış güçlerin mücadele verdikleri bir alan olmuştur. Özellikle Afganistan, İpek Yolu'nun önemli bir güzergahı olması hasebiyle her türlü etkiye açık duruma gelmiştir. Bu anlamda İpek Yolu sadece ticari, göç ve askerî bir güzergâh olmayıp aynı zamanda inançların yayılma alanı bulduğu bir bölge de olmuştur. Bu bağlamda Afganistan'daki insani ilişkiler Budizm dininin doğuya ve İslam dininin Hindistan'a yayılmasında etkili olmuştur<sup>1</sup>.

Afganistan'ın eski adı olan Horasan M.Ö II. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar zaman zaman ülkenin hepsini veya çoğunluğunu içine alan bir bölgenin adı olmuştur. Afganistan'da devlet kurmuş olan Eftalit (Yefteli) hükümdarlarının bastırdıkları paraların üzerinde "*Horasan Şahi*" yazısı yer almıştır<sup>2</sup>. Hatta Afgan Devletinin kurucusu sayılan Ahmet Şah Dürrani kendini "*Horasan Şahi*" olarak nitelendirmiştir. 1801 yılına kadar Afganistan'ın ismi resmî antlaşmalarda kullanılmamıştır. Afganistan'ın ismi ilk defa 1801

\* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE, abdullahmoh2000@gmail.com, ORCID:0000-0002-5123-3643  
DOI: 10.37879/9789751751003.2022.5

1 Abdullah Mohammadi, "Afganistan ve İpek Yolu", *İpek Yolu*, İstanbul 2015, s. 279; Debler Fişer, "The Far East and Avustralia", *Sirac Dergisi*, S. 12, İran-Kum 1997, s. 55.

2 Hac Kazım Yezdani, *Pejuheş Der Tarihi Hazaraba*, C 1, Mehr Yayınları, İran-Kum H. 1372, s. 88; Muhammed Hüseyin Yemin, *Historic Afganistan*, Kitap Neşriyat Yayınları, Afganistan-Kabil 2001, s. 24-25, 33.

yılında İran ve İngiltere arasındaki antlaşmada geçmiş ve bu tarihten sonra bu isim tüm bölge için kullanılmıştır<sup>3</sup>.

Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılardan elde edilen bulgular burada yaşayan insanların gelişmiş bir medeniyete sahip olduklarını göstermektedir. Aryailer, Hindistan'a geldiklerinde büyük ölçüde bu bölgedeki eski medeniyetlerden etkilenmişlerdir. Bu eski medeniyet, Deravidi medeniyetinden başka bir medeniyet değildir<sup>4</sup>. Aryailer güneye doğru indiklerinde gelişmiş Deravidi kültürünü benimsemiş ve ziraatı onlardan öğrenmişlerdir<sup>5</sup>.

M.Ö. 500'lü yıllarda Afganistan'ın doğusu 200 yıla yakın bir süre Darıuş tarafından kurulmuş olan Ehamenişi Devletinin hakimiyetinde kalmıştır. Ehamenişi Devleti M.Ö. 334 yılında batıdan gelen Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılmıştır. Yunanlılar, Afganistan'a M.Ö. 135 yılına kadar hâkim olmuştur. Yunanlılardan sonra Afganistan'ın doğu ile güney kısımlarına Hint hanedanından Çandragupta tarafından kurulmuş olan Muriya (Murya) Devleti hâkim olmuştur<sup>6</sup>.

Afganistan'ın Hint hakimiyetinden çıkmasından sonra tarihte ilk kez Seti (Yuçi) kavimlerinden olan Kuşan Türkleri, asıl memleketleri olan Çin'in kuzeybatısını terk ederek M.Ö. I. yüzyılda Belh (Bakteriya) ve Belh'in etraflarında yerleşmeye başlamışlardır. Kuşanlar, Afganistan'da bir Türk Devleti kurmayı başarmış ve toplam 180 yıl bölgeye hâkim olmuşlardır. Kuşanlardan sonra yine Seti kavimlerinden olan Eftalitler (Yefteliler), M.Ö. V. yüzyılın başlarında Afganistan'a girerek Taharistan (Toharistan) bölgesine M.Ö. 425 yılında hâkim olmuşlardır. Sonunda Eftalitler (Yefteliler), Sasaniler ile birleşen Türkler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bölgede Miladi VI. yüzyılda, bir Türk olan Tümene Han tarafından büyük bir imparatorluk kurulmuştur. Tümene Han'ın M.Ö 525 yılında ölmesinden sonra imparatorluk, oğlu Mungan Han ve kardeşi İstemi Yabgu arasında paylaştırılmıştır. Afganistan'ın kuzey bölgeleri Seyhun, Aral havzası ve Kaşgaristan bölgesi İstemi Yabgu'ya verilmiştir<sup>7</sup>.

3 Seyit Asker Musevi, *The Hazaras of Afghanistan An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, çev. Esedullah Şifai, Nakşi Simork Yayınları, İran-Tahran H. 1379, s. 25; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1997, s. 1.

4 Yezdani, *age.*, s. 26.

5 A. Z. Manferd, *Tarihi Muhtasar-i Cibani*, çev. Mohammad Taki Feramerzi, C I, Tahran 1977, s. 44-45.

6 Manferd, *age.*, s. 29-37.

7 Manferd, *age.*, s. 29-37.

Bu bölgede İslamiyet'in gelişimi Halife Hz. Osman zamanında başlamıştır. Afganistan, bu dönemde kabile reisleri tarafından yönetilmiştir. Afganistan, İslamiyet'le tanıştıktan sonra IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin yarısı İran'da kurulmuş olan Samani Devleti tarafından işgal edilmiştir. Samani Devletinin X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasını fırsat bilen Sebük Tegin, Gazne'de Gazneli devletinin temellerini atmıştır. Gazneli Devleti Sultan Mesud'un (1030-1041) 1040 yılında Selçuklulara yenilmesiyle son bulmuştur. Türk unsurları Afganistan'da Kuşanlarla yerleşmeye başlamış ve bölgede Gazneli Devletinin kurulmasıyla birlikte Türk nüfusu iyice artmıştır<sup>8</sup>.

Gazne Devleti, Gazne'de mimari eserler yapılmasını ve Gazne şehrinin o dönemdeki kültür merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Bölgede İslam dininin yayılması ve Türk Devletlerin kurulmasıyla birlikte Türk kavimleri bölgenin her tarafına yayılmıştır<sup>9</sup>.

Gaznelilerden sonra Selçuklular bu bölgeye hâkim olmuştur. Selçukluların son hükümdarı olan Sultan Sancar'ın ölümünden (1152-1157) sonra zaman zaman Selçukluları tehdit eden Gurlular ülkeye hâkim olmuştur. Gur Devleti XII. yüzyılın sonlarına doğru Harezmsşah sultanı Alaattin Muhammed tarafından ortadan kaldırılmış ve Harezmsşahlılardan sonra ülke 1220 yılında Moğollar tarafından işgal edilmiştir. Moğol Devletinin bu bölgelerde yaklaşık 150 yıllık hakimiyeti Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra Timur'un torunlarından biri olan Babür (1483-1530) bu bölgelere hakim olmuştur. Bu dönemde Babürlü Devletine karşı kuzeyden Özbekler ve kuzeybatıdan Safevilerin saldırılarına paralel olarak devletin ve ülkenin iç huzuru bozulmaya yüz tutmuştur. Babürlü Devletinin bu kargaşa ortamında Afganistan'ın geleceğinde söz hakkına sahip olacak olan Peştun kabilelerinden olan Gılcaylılar (Gılcay، غلجایی، غلجایی)، ülkenin güney kısımlarındaki Peşaver vadisine yerleşmeye başlamışlardır<sup>10</sup>.

Dolayısıyla tarihî belgelerden anlaşıldığı üzere Türk kabileleri bu bölgelerde hem yerleşmiş hem devletler kurmuş hem de Hindistan ve Kaşmir

8 Mehmet Saray, "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 404-405.

9 Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2002, s. 27-46.

10 Mehmet Saray "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 405.

bölgelerine göç ederken Afganistan'dan geçmiştir. Bu nedenle Türk tarihini anlamak için Afganistan tarihini ve bu bölgenin geçirdiği tarihî süreçleri iyi bilmek gerekir diye düşünmekteyiz. Nice Türk kabileleri bu bölgelerde yerleşmiş ve yerel kabilelerle ilişkiler kurarak kendi öz benliklerini unutmşlardır. Bu bağlamda bu kabileler kökenleri itibariyle Türk oldukları halde dillerini unutarak tamamen Türk dünyasının dışına itilmiştir. Bu bölgelerde dillerini unutan ancak kültürel olarak hâlâ Türk kültürünü yaşayan ve yşatan kabilelerin varlığını unutmamak gerekir. Bu bağlamda Afganistan'da kalan Halaç Türkleri Gılzaylar adı altında Peştunlaşarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Pakistan ve Hindistan'daki Halaçlar da yerel halkla karışarak asimile olmuşlardır<sup>11</sup>.

Bu çalışmada, Afganistan'da kalan kısmı Gılzaylar adı altında varlıklarını sürdüren; ve Hindistan'a göç eden kısmı ise zamanla dillerini ve kültürlerini unutan ve diğer Müslüman halkla karışarak varlıklarını sürdüren ancak Hindistan'ın sosyo-kültürel yapısında derin izler bırakan Halaçlar incelenecektir. Türkler özellikle Halaçlar Afganistan'dan Hindistan'a göç ederek Hindistan'da devlet kurmuştur. Halaçlar bağlamında bu meselenin her ne kadar zor olsa bile Türk tarihi ve Türkçe konuşmayan Türk toplulukları açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Gerçi unutmamak gerekir ki Türkler Sultan Mahmud'un aksine Hindistan'a gittiklerinde bu bölgelerde yaşamak ve buraları terk etmemek üzere gitmişlerdir. Dolayısıyla zaman içerisinde Türk unsurları yerel unsurların içerisinde çözülerek günümüzde yaşayan Müslüman kimliğiyle ön planda olan toplulukları ortaya çıkarmıştır. İlk önce Afganistan bağlamında Halaçlar ve Gılzaylar incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonra göç yolları takip edilerek Halaçların Hindistan bağlamındaki durumları ortaya konmaya çalışılacaktır.

11 Bilgehan Atsız Gökdağ, "İran Türkleri", *Türk Yurdu*, S. 287, Ankara 2011, s. 111.

## Afganistan'da Halaçlar ve Gılcaylar

Halaçlar V. yüzyılda Karluklarla birlikte Tiyen-Şan bölgesinin kuzeyi ile Issık Göl'ün güney arazilerini zapt etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Kandahar ile Gazne bölgelerine yerleşmişlerdir<sup>12</sup>. Halaçlar VI. yüzyıldan itibaren Afganistan'ın güneyinde Sistan ile Hint arasında kalan bölgede yaşamışlardır<sup>13</sup>. Babürname'de Halaçlarla birlikte Afganların (Peştunlar) ismi de geçmiştir. Öyle anlaşılıyor ki hem Halaçlar hem de Afganlar aynı bölgede yaşamıştır<sup>14</sup>. Bu bölgelerde yaşayan Türk asıllı kabilelerin zaman içinde kendi anadillerini kaybettikleri ve farklı bir etnik grup içerisinde varlıklarını devam ettirdikleri artık bilinen bir gerçektir. Bu gruplardan birisi ise Halaçlardır<sup>15</sup>.

VIII. yüzyılda Arap orduları Badahşan'a (Afganistan'ın kuzeydoğusu) geldiklerinde Halaçlar, Taharistan'dan Sind'e kadar geniş bir bölgede yayılmıştı. Aynı zamanda zengin koyun sürülerine sahip olan Halaçlar İran'ın içlerine kadar da yerleşmişti<sup>16</sup>.

Oğuz Han destanlarında Halaç isminin "Kal Aç" ismiyle nasıl bağlantılı olduğunu gösteren bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda Oğuz Han destanlarında Halaçların Ceyhun nehrinin güney kısımlarında yayıldıkları yönünde bilgiler de vardır. Oğuz Han destanlarında bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

"Oğuz Kağan, gök tüylü ve gök yeleli bir erkek kurdun peşinde sefer düzenlerken, duvarları altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirden büyük bir ev ile karşılaşır. Evin kapısı kilitli ve anahtarı yoktur. Oğuz Kağan, "Tümürdü Kagul" (Tömürdü Kagul) adlı bir ere, "sen burada kal ve kapıyı aç, açtıktan sonra tekrar orduya katıl." diyerek buyruk vermiştir. Oğuz Han bu askere "Kal Aç" dediği için onun ismi Kalaç olmuştur<sup>17</sup>. Dolayısıyla Oğuz Han destanlarında Kalaç bir boy ismi olarak geçmezse bile Türk kültüründe isim olarak kullanılmıştır.

Estarhi kendi eserinde Halaçların bugünkü Afganistan'ın güneyinde, Hindistan ile Sistan arasındaki bölgede yaşadıklarını, fizikî, sosyo-kültürel ve dil yönünden Türklere benzediklerini yazmıştır. Estarhi aynı zamanda Halaç-

12 Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları*, C IV/ S. 1, Elazığ 2006, s. 34.

13 Muhammed Hüseyin İbn-i Halef Tebrizi, *Burhan-ı Kate*, Tahran (?), s. 764; İbn-i Esir, *Al Kamel*, s. 66-228.

14 Zahiruddin Muhammed Babür, *Babürname*, Hindistan H. 1308, s. 83.

15 Sultan Muhammed Han Hales Dürrani, *Tarihi Sultani*, Bambaı 1298, s. 52.

16 Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdarları ve Hakanları*, Konya 1995, s. 215.

17 Hasan Bayburtluoğlu, *Orta Çağ'da Toharistan Bölgesinde Halaçlar*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bursa 2019, s. 21.

ların bu bölgede yaşayan eski göçebeler olduğunu da söylemiştir. Estarhi'nin dışında Şerafettin Yazdi kendi eseri olan *Zafername*'de göçebe Halaçlardan da bahsetmekte, Timur'un huzuruna çıktıklarından haber vermektedir.<sup>18</sup> Estarhi, Halaçların büyük sürülerinin olduğunu, geleneklerinin de Türk geleneği olduğunu ancak dillerini bölgede yaşayan diğer kabilelere göre ayarladıklarını bildirmiştir. Estarhi'nin eserine göre Halaçların bu bölgede egemen olan devletlerin askerî gücünü oluşturdukları bilgisi de mevcuttur<sup>19</sup>.

Halaçların Türk kabilelerden biri olduğunu zikreden diğer kaynaklar ise IX. ve X. yüzyılda yaşayan Arap coğrafyacılarıdır. Onlara göre Sirderya'nın ötesinde olan Talas, Halaçların kışlık yerleri olup aynı zamanda Halaçlar Karlukların komşularıydı<sup>20</sup>. Bu bilgiden hareketle büyük ihtimalle Halaçlar Ceyhun'un güney ve batı kısımlarında yaşamıştır. Halaçların Türk olduklarını bildiren diğer bir kaynak ise Harezmi'nin *Mafatih ul-Ulum* adlı eseridir. Bu eserde Harezmi Halaçların Eftalitlerin bakiyelerinden olduğunu zikretmektedir<sup>21</sup>.

Yakup Saffari döneminde Halaçlar Afganistan'ın güneyinde yaşamaktaydılar. Yakup Saffari bu bölgeleri istila ettiği sırada Halaçların çoğunun Yakup Saffari tarafından öldürüldüğü bilgisi kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca Samani ve Gazneliler döneminde Halaçların orduya katıldıkları bilgisi de mevcuttur.<sup>22</sup>

Nizamul-Mülk'ün *Siyasetname*'sinde Alptegin'in Sebüktegin'i hem vergi toplamak hem de ilişkileri düzenlemek ve geliştirmek için bölgede yaşayan Halaçlara ve Türkmenlere gönderdiği belirtilmektedir. Utbi ve Beyhaki gibi dönemin tarihçileri kendi eserlerinde Halaçlardan bahsetmiştir. Gazneli Devleti döneminde Sultan Mahmut Halaçları kendi ordusuna almıştır. Ancak Halaçlar Gazneli Devletine karşı her fırsatta isyan etmiştir. Sultan Mesut Halaçların isyanını bastırmak için Gazne'den bir ordu göndermiştir.<sup>23</sup> Halaçların Gazneli Devletine karşı isyanları Gaznelilerin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Halaçlar Gazneli Devletinden sonra Gurluların hizmetine girmiştir. 1152 yılında Gurlular ile Selçuklular arasında yapılan

18 Şerafeddin Yazdi, *Zafername*, C 2, Tahran 1349, s. 573.

19 Ebu İshak İbrahim Estarhi, *Masalek ve Mamalek*, çev. Abdullah Tustari, Tahran 1961, s. 258; Muhammed b. Necip Bakran, *Cihan Name*, Tahran H. 1342, s. 73.

20 Ezzuddin İbn-i Esir, *Al-Kamil Fi Attarikh*, C 3, Beyrut 1414, s. 514.

21 Nizamül Mülk, *Sire-ul Muluk Siyaset Name*, Tahran 1334, s. 12.

22 Ezzuddin İbn-i Esir, *Tarih-i Bozorge İslam ve İran*, çev. Abbas Khalili, C 12, Tahran H. 1373, s. 4-50.

23 Ebu Ali Hasan b. Ali Nizamul Mülk, *Siyasetname*, Tahran H. 1334, s. 12.

savaşta Halaçların Gurlu ordusunda yer aldıkları bilinmektedir. Halaçlar Gurlular döneminde hem orduda hem de yönetimde etkin bir şekilde yer almıştır<sup>24</sup>. Sultan Gıyaseddin Mahmut 1206 yılında bölgede yaşayan Halaçlardan yardım istemiş ve ordularına katılmalarını sağlamıştır. Sultan Gıyaseddin Mahmut Halaçların yardımıyla Firuzkuh şehrini ele geçirebilmiştir<sup>25</sup>.

Utbi Halaçlardan ve Afganlardan (Peştunlar) bahsederken ikisinin isimlerini birlikte zikretmiştir<sup>26</sup>. Öyle anlaşılıyor ki Afganistan'ın güneyinde Halaçlar ve Peştun kabileleri aynı bölgede yaşamıştır. Bu komşuluk ilişkileri ve Müslüman olmalarından dolayı Halaçlar zaman içerisinde Peştunlaşmış ve bugün Gılzaylar adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. XIII. yüzyıldaki Arap coğrafyacılarından Muhammed b. Necip Bakran Halaç Türklerinin asıl memleketleri olan Türkistan'dan Zabulistan'a göç ettiklerini ifade etmiştir. Halaçların giydikleri elbiselerle dillerinin yaşadıkları çevreyle uyum sağladığını yazmıştır<sup>27</sup>. Bu durumdan anlaşıldığı üzere muhtemelen XIII. yüzyıl Halaçların Türklük bilincini ve dolayısıyla kendi anadillerini unutmaya başladıkları tarih olarak zikredilebilir.

Halaçların tarihi ile ilgili çelişkiler Gaznelilerden önceki dönemlere aittir. Zira İslami tarih kaynaklarında bu karışıklığın asıl sebebinin Halaç isminin yazılışından kaynaklandığını düşünen bilim adamları vardır. Çünkü Arap kaynaklarında Karluk ismi Halluh (Khallukh) Arapça yazılışı ise خلج olarak yazılmaktadır. Dolayısıyla Müslüman yazarların Karlukları Halaçlarla karıştırmış olma olasılığı da vardır. Zira Halaçların Arapça yazılışı خلج ismi ile Karlukların Arapça yazılışı olan خلج ismi imla bakımından birbirlerine çok yakın durmaktadır. Bu yazılış hatasından dolayı Halaçların kökenleriyle ilgili bilgiler net değildir. Diğer taraftan tarihî belgelere bakıldığında özellikle VII-VIII. yüzyıllarda Karlukların Amuderya'nın güneyine inmeleri olasılığı bulunmadığından dolayı Halaçlar ile Karlukların isimlerinin birbirlerine karıştırılmış olması meselesi öne çıkmaktadır.<sup>28</sup> Bu iki Türk kabilesinin daha sonraki süreçte aynı bölgede yaşadıkları ve Ceyhun'un güney kısımlarında yerleşerek bugünkü Taharistan (Afganistan'ın kuzeyi) bölgesine kadar

24 Hasan Bayburtluoğlu, *agt.*, s. 48-49.

25 Cüzcani, *Tabaqat-i Naseri*, C 1, Afganistan-Kabul H. 1341, s. 373.

26 Ahmad Javid, "Khlaci Ha veya Ghaljaji Ha", *Adab Dergisi*, S. 2, Yıl 6, Afganistan-Kabul 1958, s. 1.

27 Muhammed b. Necip Bakran, *age.*, s. 73.

28 Hasan Bayburtluoğlu ve Mehmet Tezcan, "Halaçların Menşei", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi*, S. 8/1, Türkiye 2019, s. 634.

ilerledikleri düşünüldüğünde ve isimlerinin Arapça yazılışının birbirlerine benzediği hesaba katıldığında Halaçların kökenleri hakkındaki bilgiler bazı karışıklıklara sebep olmuştur.

Afganistan'ın güneyinde yani Kabil ve Peşaver bölgelerinde Harezmşahliler ile Moğollar arasında savaş cereyan etmiştir. Bu savaşta Halaçların bir kısmı Moğolların ordusunda yer alırken diğer bir kısmı ise Seyfettin Agrak (سيف الدين اغراقى) liderliğinde Kabil civarlarında bağımsız bir güç haline gelmiştir. Halaçların bağımsız bir güç haline gelmeleri, onların Hindistan ve Bengal'in içlerine kadar gelmelerini ve bu bölgelere hakim olmalarını sağlamıştır<sup>29</sup>. Örnek olarak Halaçlar Hindistan'da Dehli<sup>30</sup> Türk Sultanlığı adı altında 1290-1320 yılları arasında hakimiyet kurmuşlardır.

Günümüzde ise Halaçların Afganların önemli bir kolunu oluşturdukları bilinmektedir<sup>31</sup>. Bu bağlamda özellikle Horasan bölgesi (Afganistan), Kuzey Hindistan (Pakistan) ve Hindistan'da yaşayan pek çok kabile ve etnik gruplar vardır ki Türk kökenli oldukları halde zaman içinde anadillerini unutup bugün o bölgenin dillerini benimsemişlerdir.

Tarihi kaynaklarda Galcayı غلجایی, Galzayı veya Gılzayı غلزایی ismi XVI. yüzyıla kadar geçmemektedir. Ancak bu tarihlerden sonra Afganistan'da Gılzaylar adı altında farklı bir etnik grup karşımıza çıkmaktadır. Afganistan'ın en önemli etnik grubunu oluşturan Peştunların ana unsurunu Gılzaylar meydana getirmektedir. Gılzaylar bugün kendilerini Peştun olarak saymakta ve Peştuca konuşmaktadır<sup>32</sup>. Halaçların veya Kalaçların ismi XV. yüzyıla kadar kaynaklarda geçmeye devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra Galzayı, Galcayı veya Gılzayı isimlerinin tarih kitaplarında yer almaya başlamasının tesadüf sayılması mümkün gibi görünmemektedir. Bütün tarihî kaynaklar Halaçların ve Gılzayların aynı bölgede yaşadıklarını teyit eder mahiyettedir.<sup>33</sup>

29 Vilademir Minorsky, "The Turkish Dialect to The Khalaj", Vol. 10, No 2, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Universty of London, 1940, s. 432.

30 Türk tarihi literatüründe İngilizlerin vermiş olduğu bilgiler daha baskın ve daha etkin olmuştur. İngilizler Dehli'yi (دهلی) Delhi olarak aktardığı için Türk tarihiyle ilgili kaynaklarda da Delhi olarak geçmiştir. Ancak biz burada doğru olan ismi yani Dehli'yi kullanmayı tercih ettik.

31 Barthold, *Coğrafyaye Tarihi İnan*, çev. Hamza Serdaver, Tahran H. 1308. s. 124.

32 Gökhan Erden ve Ulaş Töre Sivrioğlu, "Peştunların Kökeni: Bene İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi, Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları*, No. 5, 2019, s. 34.

33 Zahiruddin Muhammed Babür, *Babür'ün Hatıratı II*, Ankara 1987, s. 475.

Tarihî seyri içerisinde özellikle Afganistan topraklarının Moğol işgali sırasında, Halaçlarla birlikte diğer Türk kabilelerinin de Hindistan'a göç etmek zorunda kaldıkları artık bilinmektedir<sup>34</sup>. Bölgeye Moğolların işgali sırasında, dönemin sosyo-politik şartlarına bakıldığında, ana hatlarıyla göç eden kabilelerin üç seçeneğinin olduğu ifade edilebilir. Türk kabilelerin birinci seçeneği kuzey Hindistan (Pakistan)'a ve Hindistan'a gitmeleri, ikinci seçeneği batıya doğru yani bugünkü İran üzerinden Anadolu'ya gitmeleri ve üçüncü seçeneği ise yaşadığı bölgeleri terk etmeyerek kalmalarıdır. Tarihî kaynaklar da bunu ispat eder mahiyettedir. Hindistan'a göç eden Halaçlar bu bölgede Kalaç veya Halaç adı altında devlet kurmuşlardır. Batıya ilerleyen, yani İran güzergahını kullanan Halaçlar ise bugün İran'a bağlı Kum ve Hamedan yakınlarında yaşamaktadırlar ve bu bölgelerde Halaç veya Kalaç adı altında birçok yerleşim yeri mevcuttur<sup>35</sup>.

Halaçların Afganistan'da kalan kısmı Gılaylar adı altında Peştunların bir kolu olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Ancak Moğol istilasından sonra Hindistan'a göç eden Halaçlar ise XII. yüzyılın sonlarına doğru Dehli Türk Sultanlığını kurarak Hindistan'a hâkim olmuşlardır. Halaçlar, askerî ve yönetim alanlarındaki tecrübelerini Gurluların egemen olduğu dönemde kazanmıştır. Halaçlar bu iki sahada tecrübeleri sayesinde Hindistan'da kendi adlarını taşıyan bir devlet kurmuşlardır. Hindistan'da Dehli Türk Sultanlığın içinde Halaçlar hanedanı olarak 30 yıl kadar egemen olmuşlardır.

Ancak günümüzde ise Hindistan'a göç eden Türk unsurları Halaçlar gibi kendi dillerini ve kültürlerini unutarak Müslüman kimliği adı altında diğer Müslüman unsurlarla karışmıştır.

### **Halaç Türklerinin Göç Güzergahları**

Tarihî kaynaklardan anlaşıldığı üzere Halaçlar ilk önce Türkistan'dan Taharistan'a göç etmişlerdir. Daha sonra Afganistan'ın güneyi yani Zabulistan ve Kabil bölgelerinde varlık göstermişlerdir. Bölgenin Moğollar tarafından istilasından sonra Halaçların bir kısmı Hindistan'a ve bir kısmı ise batıya doğru yani İran ve Anadolu'ya göç etmiştir. Halaçlar başka bölgelere yayıldıkça dillerini unutmaya ve yerel halkla karışmaya başlamış ve farklı bir kimlikle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Halaçların asimile olmaya başladığı

34 Enver Konukçu, "Halaç", *İslam Ansiklopedisi*, C 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 229.

35 Enver Konukçu, "Halaç", *İslam Ansiklopedisi*, s. 229.

tarih ise büyük ihtimalle XIII. yüzyıldan sonra olmuştur. Tabii ki Halaçların asimile olma süreçleri yıllar hatta yüzyıllar almıştır.

XIII-XVII. yüzyıllar arasında geçen zaman içinde Halaçların hem Hindistan, Bengal hem de İran'ın güneyinde varlık gösterdikleri bilinmektedir. *Zafername*'de Halaçların Timur'un huzuruna çıktıkları zikredilmektedir<sup>36</sup>. Halaçlar, İran'ın Save, Kum ve İsfahan yakınlarında bulunan Kaşan şehirlerinde varlık göstermişlerdir. Aynı zamanda İran'ın batı bölgesi yani Güney Azerbaycan'a bağlı Mugan, Tebriz, Maku, Urumiyye, Merage gibi şehirlerde Halaç (خلاج) veya Kalaç (قلج) gibi yerleşim yerlerine rastlamak mümkündür<sup>37</sup>.

Muhammed Bahtiyar liderliğinde Halaçlar, Hindistan'ın içlerine kadar inerek dönemin en önemli bölgesi olan Leknevti'de 1202-1230 yılları arasında bir yönetim oluşturmuşlardır. Sonuç itibarıyla göçlerinin nihayetinde Halaçlar 1299 yılında Alaattin Muhammed Şah önderliğinde stratejik öneme sahip olan Guccerat şehrini ele geçirmiştir<sup>38</sup>.

### **Dehli Türk Sultanlığında Halaçlar (1290-1320)**

Hindistan'daki Türk Devleti olarak bilinen Dehli Türk Sultanlığı 1192 yılında Gur hükümdarı döneminde Muizz'üd din Muhammed'in kuzey Hindistan'a vali olarak tayin ettiği Kutb'üd-din Aybeg tarafından kurulmuştur. Ancak Dehli Türk Sultanlığının resmî kuruluş tarihi 1206 yılında yani Gur hükümdarı Muizz'üd-din Muhammed'in ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Hindistan'a Dehli Türk Sultanlığı olarak Türk kökenli 4 hanedan (Kutbi, Şemsi, Balaban ve Halaç) 1414 yılına kadar hâkim olmuştur. Ancak Dehli Türk Sultanlığında 1414 yılından sonra yerel hanedanlar yönetici olmuş, söz konusu olan Türk Devletlerinin Hindistan hakimiyeti 1516 yılında son bulmuştur<sup>39</sup>.

Dehli Türk Sultanlığında Halaçlar döneminde sırasıyla Celaleddin Firuz Şah Halacı (1290-1296), Alaattin Muhammed Şah Halacı (1296-1316), Kutbeddin Mübarek Şah Halacı (1316-1320) ve son olarak Hindu asıllı Na-

36 Şerafeddin Yazdi, *age.*, s. 573.

37 Hasan Bayburtluoğlu, *agt.*, s. 65.

38 Enver Konukçu, "Halaçlar" *İslam Ansiklopedisi*, s. 227-228; Haluk Kortel, "Delhi Türk Sultanı Alaeddin Muhammed Şah Halacı'nın Hindistan'daki Seferleri", *Bellekten*, C LXII/S. 235, Ankara 1998, ss. 747-778.

39 Bilal Koç, *Delhi Türk Sultanlığında Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 11-20.

sıreddin Hüsrev Han (1320) hüküm sürmüştür. Hindistan'da Türk Devletine genel bir bakış açısıyla bakılırsa bir taraftan Moğollara karşı direnilmiş, diğer taraftan hanedan içerisindeki taht kavgalarıyla ve Hindu Racalarının isyanlarıyla (prenslikler) uğraşmıştır<sup>40</sup>.

Sultan Gıyaseddin Balaban büyük oğlu Muhammed Han'ın Moğol saldırısında ölümüne üzülmüş ve bu olaydan sonra 1287 yılında vefat etmiştir. Vefat eden sultanın torunu olan Muizzeddin Keykubat devlet işlerinde kontrol ve başarı gösteremeyince Halaç hanedanına mensup olan Celaleddin Firuz Şah Halaç tarafından öldürülmüş ve devletin idaresi ve kontrolünü eline almıştır<sup>41</sup>. Böylece Hindistan'da Celaleddin Firuz Şah Halaç dönemi başlamıştır. Ancak Celaleddin Firuz Şah bir suikastla başa geldiği için Türk komutanlar ve Dehli halkı tarafından onun bu eylemi kabul görmemiş ve devletin merkezi olan Dehli'ye bir süre için gelememiştir. Bu dönemde Sultan Gıyaseddin Balaban'ın yeğeni Melik Çahcu Kişlü Han Dehli tahtında hak iddia etmiş olsa da başarılı olamamıştır. Bu dönemin en önemli olaylarından biri 1292 yılında Moğolların Dehli yakınlarına kadar gelmesidir. Ancak Moğollar Dehli Türk Sultanlığının askerî gücünü ve yenileceklerini anlayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olayın sonucunda Moğolların bir kısmı Müslüman olmuş ve Dehli'de onlar için bir mahalle inşa edilmiştir. Dehli'de kalan Moğolların arasında Cengiz Han'ın soyundan Algu Han adlı bir kişi de vardır. Celaleddin Firuz Şah kızını bu şahısla evlendirmiştir.<sup>42</sup> Celaleddin Firuz Şah Halaç yeğeni Muhammed Halaç'ın ihaneti sonucunda öldürülmüştür. Muhammed Halaç, Alaattin unvanıyla Dehli Türk Sultanlığının hükümdarı olmuştur. Alaattin Muhammed Şah Halaç'ın ilk işi devletin idaresini kontrol altına alınmasıdır. Aile içindeki taht kavgaları ihtimallerini ortadan kaldırmak amacıyla tahtta hak iddia edebilecek kişilerin gözlerine mil çektirerek onları hapsedmiştir<sup>43</sup>.

Alaattin Muhammed dönemi (1296-1316) Moğollar ve Hindu racalarıyla yapılan savaşlarla geçmiştir. Bilindiği üzere XIII. yüzyılın son yarısından sonra Moğol Devletinin kontrol ettiği saha ve bölgelerde Moğollara intisap eden hanedanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu hanedanlıklardan birisi ise Çağatay Hanlığı'dır. Çağatay Hanlığı Afganistan'ın doğusunu ele geçirerek Dehli Türk Sultanlığıyla sınır komşusu olmuştur. Çağatay Hanlığı ve Mo-

40 Bilal Koç, *agt.*, s. 15-16; Hasan Bayburtluoğlu, *agt.*, s. 49-50.

41 Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 9, İstanbul 1992, s. 409-414.

42 Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000, s. 109-111.

43 Hasan Bayburtluoğlu, *agt.*, s. 56.

ğollar 1297-1299 ve 1305-1308 yılları arasında Halaçlarla giriştiği savaşlarda hep yenilgiye uğramıştır. Çünkü Moğolların Dehli Türk Sultanlığına karşı girişmiş oldukları savaşlar planlı olmayıp intikam amaçlı olarak gerçekleşmiştir. Bu savaşlardan Moğol ordusu her seferinde mağlup olarak çıkmıştır<sup>44</sup>.

1316 yılında Alaattin Muhammed Şah hastalık nedeniyle vefat etmiştir. Ölen sultanın oğlu Mübarek Halacı, Kutbeddin unvanıyla sultan olmuştur. Kutbeddin Mübarek Şah 4 yıllık iktidarında devlet idaresini sağlamak amacıyla kardeşlerini öldürtmüş olmasına rağmen tam anlamıyla kontrolü sağlayamamıştır. Kutbeddin Mübarek Şah hakimiyetinin son yıllarında devlet idaresini tamamen bırakıp kendisini eğlenceye vermiştir. Bütün bunların neticesinde vekili olan Nasıreddin Hüsrev Han tarafından öldürülmüştür<sup>45</sup>.

Nasıreddin Hüsrev Han döneminde önemli bir olay meydana gelmiştir. Nasıreddin Hüsrev Han Hindu asıllı olması nedeniyle birkaç ay süren iktidarında kendisi gibi Hindu asıllı olan kimseleri devletin önemli yerlerine tayin etmiş ve hazineden onlara bağışlarda bulunmuştur. Nasıreddin Hüsrev Han'ın güttüğü bu siyaset Türk asıllı komutanların ve beylerin harekete geçmesine sebep olmuştur. Sultan Gıyaseddin Tuğluk Şah tarafından Nasıreddin Hüsrev Han'ın hakimiyetine son verilmiştir<sup>46</sup>.

Türk asıllı hanedanlar uzun yıllar boyunca Dehli Türk Sultanlığı adı altında Hindistan'da hakimiyet kurmuştur. Hindistan'daki Türk hanedanlar toplumun refahı ve devletin bekası için çalışmalar yapmıştır. Öyle ki modern Hindistan'ın kurucusu Mahatma Gandhi'nin "*Hindistan bir anadır... onun çocukları ise Müslümanlar (Türkler) ve Hindulardır.*" demesi aslında Hindistan'da Türk ve Müslüman varlığının ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugün Dehli ve çevresine yakın yerlere baktığımızda Türk hakimiyetinin izlerini net bir şekilde görmek mümkündür. Aslında Hindistan tarihi Türk tarihiyle bir anlamda birbirlerine düğümlenmiştir. Günümüzde Hindistan'da her ne kadar Türkçe konuşan bir topluluk yoksa da Müslüman kimliği adı altında milyonlarca Türk asıllı topluluklar mevcuttur. Bu bağlamda Afganistan, Kuzey Hindistan (Pakistan) ve Hindistan'a yönelik Türkoloji çalışmalarının Türk tarihi açısından önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

44 Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s. 119-121.

45 Bilal Koç, *agt.*, s. 18.

46 Bilal Koç, *agt.*, s. 19.

## Sonuç

Afganistan geçiş güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok millet tarafından da istilaya uğramıştır. Orta Asya'da Türk kabilelerin çoğalmasıyla birlikte bu kabileler Ceyhun ırmağını geçerek Belh veya eski adıyla Baktria bölgesine gelmişlerdir. Türk kabileleri bu bölgede devletler kurmuş ve buradan Kuzey Hindistan ve batı bölgelerine göç etmişlerdir. Türkler hem Hindistan'da hem İran'da hem de Anadolu'da güçlü devletler kurmuşlardır.

XIII. yüzyılda Afganistan bölgesinde Moğolların istilası sayesinde Türk varlığı sekteye uğradıysa da bölgede Gazneli Devletinin kurulmasıyla birlikte Türk kabileleri tekrar bölgeye hakim olmuşlardır. Moğolların bölgeye gelmesinden sonra Afganistan'da yaşayan Türk kabilelerinin bir kısmı İran güzergahından Anadolu'ya diğer bir grup Kuzey Hindistan güzergahından Hindistan'a göç etmiştir. Bazı Türk grupları ise istila güzergahları üzerinde bulunan Belh, Gazne, Bamyan, Kabil, Peşaver, Lahor gibi şehirlerde yaşayan diğer yerel kabileler içerisinde çözülmüş ve zaman içinde anadillerini ve kimliklerini unutarak başka adlar altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kendi dillerini unutan ve başka adla tarih sahnesine çıkan Türk kabilelerinden birisi Halaç Türkleridir. Halaç Türkleri Gılzaylar adı altında Peştun kabileleri içinde yer alarak zamanla Peştunlaşmıştır. Gılzaylar daha sonra Kandahar ve Zemindaver'in verimli toprakları olan Argandab (بادن غرا) bölgesine göç etmişlerdir

Halaçların ilk devirleri hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte bu Türk grubunun İslamiyet öncesi kaynaklarda Eftalitlere mensup olduğu varsayımı kuvvetlidir. Ancak Halaçların ne zaman bu isimle anılmaya başlandığı hakkındaki bilgiler pek fazla açıklayıcı ve net değildir. Gerçek şu ki Halaçların geniş bir coğrafyada Gur'dan başlayıp Sistan ve Hindistan bölgelerine kadar yayıldıkları bilinmektedir. Afganistan sınırları içinde kalan Halaçlar Gılzaylar adı altında varlığını sürdürmüştür. Bugün Peştunların en önemli kabileleri arasında Gılzaylar yer almaktadır. Son 250 yıl içerisinde Afganistan'a hâkim olan kabile Peştunlar olmuştur. Siyasi sahada Gılzaylar diğer Peştun kabilelerine göre Afganistan'a daha fazla hâkim olmuştur. Bugün bile Afganistan Cumhurbaşkanlığı koltuğunda Gılzayi ya da Dürrani kabilelerinden birinin oturacağı meselesi önemini hâlâ korumaktadır.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığı üzere XIII. yüzyıldan itibaren Halaçlar asimile olmaya başlamıştır. Halaçlar merkezden yani Türklerin yaşadıkları

daireden uzaklaştıkça Türklüklerini unutmaya başlamış, diğer yerel kabilelerle ilişkiler kurarak tamamen bu kabilelerin içinde çözülmüştür. Ancak batıya yani Anadolu'ya göç eden Halaçlar kimliklerini ve kültürlerini unutmamıştır.

Halaçlar kendi adlarıyla Dehli Türk Sultanlığı içerisinde Hindistan için parlak bir devir başlatmıştır. Dönemin en önemli şehirleri arasında yer alan Gucerat gibi şehirler bu dönemde Türklerin kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Moğollar Dehli'nin kapılarına kadar gelmiş olsalar da geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda Halaçlar Hindu Racalarının önemli merkezlerini ve kalelerini de ele geçirmiştir.

Hindistan'da Türk Devleti olarak bilinen Dehli Türk Sultanlığı uzun yıllar hakimiyet kurmuştur. Dehli Türk Sultanlığı hem Türklerin (Müslümanların) hem de Hinduların devleti olmuştur. Bugün Hindistan'da Müslüman nüfusunun varlığı aslında Türk devletlerin gayretleriyle meydana gelmiştir. Bu anlamda Türk-Hint ilişkileri ve dolayısıyla bu sahada Türkoloji çalışmaları önemlidir. Türklerin göç, askerî ve ticaret güzergâhı üzerinde bulunan Afganistan bölgesi Türk tarihi açısından önemlidir. Zira Türk kabileleri Afganistan güzergahını kullanarak kuzey Hindistan üzerinden Hindistan yarımadasına yönelmiş ve orada güçlü devletler kurmayı başarabilmiştir. Aynı zamanda Türk kabileleri batı bölgelerine yönelirken de devletler kurmuştur. Bugün İran'ın birçok yerinde Halaçlar adı altında yerleşim yerleri ve Halaç olarak bilinen Türk grupları mevcuttur.

## KAYNAKÇA

Bakran, Muhammed b. Necip, *Cihan Name*, Tahran H. 1342.

Barthold, Vasiliy Viladimiroviç, *Coğrafyaya Tarihi İran*, çev. Hamza Serdaver, Tahran H. 1308.

Bayburtluoğlu, Hasan ve Mehmet Tezcan, "Halaçların Menşei", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim*, S. 8/1, Türkiye 2019, ss. 632-654.

Bayburtluoğlu, Hasan, *Orta Çağ'da Toharistan Bölgesinde Halaçlar*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bursa 2019.

Cüzcani, Minhâc-ı Sirâc, *Tabaqat-i Naseri*, C 1, Afganistan-Kabul H. 1341.

Durak, Neslihan, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 27-46.

\_\_\_\_\_, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000.

Dürrani, Sultan Muhammed Han Hales, *Tarihi Sultani*, Bambaı 1298.

Erden, Gökhan ve Ulaş Töre Sivrioğlu, "Peştunların Kökeni: Bene İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi, Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları*, No. 5, 2019, ss. 23-39.

Estarhi, Ebu İshak İbrahim, *Masalek ve Mamalek*, çev. Abdullah Tustari, Tahran 1961.

Ezzuddin İbn-i Esir, *Al-Kamil fi Attarikh*, C 3, Beyrut 1414.

\_\_\_\_\_, *Tarih-i Bozorge İslam ve İran*, çev. Abbas Khalili, C 12, Tahran H. 1373.

Fisher, "The Far East and Avustralia", *Sirac Dergisi*, S. 12, İran-Kum 1997.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, "İran Türkleri", *Türk Yurdu*, S. 287, Ankara 2011, ss. 1-11.

Javid, Ahmad, "Khlaci Ha veya Ghaljayı Ha", *Adab Dergisi*, S. 2, Yıl 6, Afganistan-Kabul 1958.

Kitapçı, Zekeriya, *İlk Müslüman Türk Hükümdarları ve Hakanları*, Kon-

ya 1995.

Koç, Bilal, *Delhi Türk Sultanlığında Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Konukçu, Enver, “Halaç”, *İslam Ansiklopedisi*, C 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

\_\_\_\_\_, “Hindistan’daki Türk Devletleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C 9, İstanbul 1992.

Kortel, Haluk, “Delhi Türk Sultanı Alaeddin Muhammed Şah Halaç’ının Hindistan’daki Seferleri”, *Belleten*, C 235, Ankara 1998, ss. 747-778.

Manferd, A. Z., *Tarihi Muhtasar-i Cihan*, çev. Mohammad Taki Feramerzi, C 1, Tahran 1977.

Minorsky, Vilademir, “The Turkish Dialect to The Khalaj”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 10, No 2, Universty of London, 1940.

Mohammadi, Abdullah, “Afganistan ve İpek Yolu”, *İpek Yolu*, İstanbul 2015, s. 279-290.

Musevi, Seyit Asker, *The Hazaras of Afghanistan An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, çev. Esedullah Şşfai, Nakşi Simork Yayınları, İran-Tahran, H. 1379.

Nizamul Mülk, Ebu Ali Hasan b. Ali, *Siyasetname*, Tahran H. 1334.

\_\_\_\_\_, *Sire-ul Muluk Siyaset Name*, Tahran H. 1334.

Saray, Mehmet “Afganistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 408-411.

\_\_\_\_\_, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1997.

Tebrizi, Muhammed Hüseyin İbn-i Halef, *Burhan-ı Kate*, Tahran (?).

Yazdı, Şerafeddin, *Zafername*, C 2, Tahran 1349.

Yazıcı, Orhan, “Gılcayların Menşei”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları*, C IV, S. 1, Elazığ 2006.

Yemin, Muhammed Hüseyin, *Historic Afganistan*, Kitap Neşriyat Yayınları, Afganistan-Kabil 2001.

Yezdani Hac Kazım, *Pejuheş Der Tarihi Hazaraha*, C 1, Mehr Yayınları, İnan-Kum, H. 1372.

Zahiruddin, Muhammed Babür, *Babür Name*, Hindistan H. 1308.

\_\_\_\_\_, *Babür'ün Hatıratı II*, Ankara 1987.

